

A SZEGEDI *HOSPESKIVÁLTSÁG* KELTÉRŐL

Azt, hogy a szegedi polgárok IV. Béla királytól (1235–1270) kiváltságokat kaptak, csak nagyon kései említésből tudjuk. II. Ulászló király 1498. június 4-i oklevele utalt arra, hogy „híveink, Szged városunk bölcs és körültekintő bírása és esküdtjei és más polgárai Buda és Fehérvár városaink mintájára ama szabadságoknak és a szabadságok ama kiváltságainak voltak birtokában és örvendeztek, melyeket azok [a szegediek] szerencsés emlékezetű elődeink, a felséges fejedelmek, néhai Béla és András magyar királyok jóvoltából és engedelmeiből ma is élveznek”.¹ Az itt említett Béla király IV. Béla, András pedig III. András (1290–1301) volt, vagyis a szegedi polgárok kiváltságaikat IV. Béla királytól nyerték el, s azokat néhány évtizeddel később III. András király megerősítette. Mivel azonban IV. Béla 35 éven keresztül ült a trónon, a történezt természetesen érdeklí, hogy vajon mikor, melyik évben, illetve – amennyiben ezt nem lehet megállapítani – uralkodása mely szakaszában részeltette kiváltságokban a szegedieket. (A kiváltságok mibenléte nem tárgya a jelen írásnak.²)

Ehhez egyetlen támponttal rendelkezünk, IV. Béla király azon, 1247. évi oklevelével, amely eredetiben nem, hanem csak Hunyadi Mátyás király 1465. évi átírásában maradt ránk. Ebből arról értesülünk, hogy IV. Béla király elé járultak hűséges szegedi *hospesei*, és két ingatlan (egy föld és egy halastó) adományozását kérték az uralkodótól részükre.³ Vajon kik lehettek e *hospesek*? Maga a *hospes* latin szó, eredetileg vendéglátót (házgazdát) és vendéget egyaránt jelentett. A középkorban sokáig a szó 'vendég, vendégtelipes, jövevény, idegen' értelme élt.⁴ Ebben a jelentésben használta a *hospes* szót már Szent István király híres művében, Imre fiának címzett Intelmeiben, azt kötvén fia lelkére, hogy gyámolítsa és tartsa becsben a *hospeseket*, mivel sok vidékről és tartományból jöven, különféle nyelveket, szokásokat, példákat és fegyvereket hoznak be az országba.⁵ A *hospesnek* mondott idegeneket a későbbi magyar királyok is megbecsülték, tőlük kiváltságokat nyertek el. Idővel azonban, éppen a 13. század folyamán, azokat szintén *hospesnek* kezdték nevezni, akik nem külföldről, hanem az ország más vidékeiről érkeztek valahová, ahol ténylegesen jövevénynek számítottak, bár nem voltak külföldről

¹ REIZNER JÁNOS: Szeged története. IV. Szeged 1900. 88. Magyar fordítása: OLTVAI FERENC: Szeged múltja írott emlékekben, 1222–1945. Szeged 1968. 30.

² Erre I. BLAZOVICH LÁSZLÓ: Megjegyzések Szeged középkori jogi helyzetéhez. In: Kelet és Nyugat között. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged 1995. 77–94.

³ REIZNER JÁNOS: az 1. jegyzetben i. m. 3. Magyar fordítása: OLTVAI FERENC: az 1. jegyzetben i. m. 16.

⁴ A *hospesek*re I. pl. FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: FÜGEDI ERIK: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 323–326.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém megyei Levéltár kiadványai. 3. Veszprém 1984. 17–20.; összefoglaló jelleggel: KUBINYI ANDRÁS: in: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szerk. ENGEL PÁL–MAKK FERENC. Bp. 1994. 273.

⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum*. II. Edendo operi praeftitit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1938. 624–625.

származó vendégek.⁶ Így nem lehet teljes bizonyossággal állást foglalni a tekintetben, hogy a szegedi *hospesek* külországiak vagy az ország más vidékéről érkezett telepesek voltak-e. Nem kis valószínűséggel azonban annyi megkockáztatható: belföldiek voltak. Ezt onnan következtetjük, hogy későbbi adatokban semmi nyoma nincs idegen eredetű népesség szegedi jelenlétének (mivel ez hallgatásból eredő érv, *argumentum e silentio*, nem teljes értékű, de tájékoztató jellegét nem lehet elvitatni). Sajnos, nem tudjuk, hogy amennyiben valóban belföldiek voltak, a Kárpát-medence mely tájairól jöhettek.

Azt sem tudjuk, hogy mikor érkeztek *hospesek* az akkor már virágzó Szeged településre, mindenesetre 1247 előtt semmi nyomuk, bár Szegedről 1183 óta több írott adat ismert (mivel azonban a ránk maradt anyag eléggé hiányos, s ráadásul ez is *argumentum e silentio*, biztos hitelű következtetést nem tesz lehetővé). Megint csak következtetésre kényszerülünk. Ha belföldiek voltak, annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy itteni megjelenésük nem korábbi a tatárjárásnál (1241/1242). A tatárdúlás rengeteg embert készítetett arra, hogy pusztá életüket mentve hagyják el veszélyeztetett lakhelyüket, ahol esetleg alacsony sorban éltek. Az állami és a földesúri hatalom rövid idő alatt bekövetkező, látványos összeomlása lehetőséget teremtett arra, hogy korábban nem mozgó (urukat el nem hagyható) szolgálélemek felkerekedjenek, és az ország más vidékein próbáljanak egzisztenciát és nagyobb szabadságot biztosítani maguknak.⁷ A nagyobb valószínűség tehát amellett szól, hogy a belföldi *hospesek* 1242 előtt aligha jelenhettek meg Szegeden, viszont 1247-ben már bizonyíthatóan itt voltak. Azt a lehetőséget sem kell kizárnunk (még ha bizonyítani valószínűleg soha nem is lesz alkalom), hogy néhány külországi vendéghez csapódhattak nagyobb számban belföldiek, s azoktól átvették és önmagukra alkalmazták a *hospes* minősítést, viszont őket rövid idő alatt magukba olvaszthatták, elmagyarosíthatták.

Az 1247. évi oklevél nem *hospeskiváltság*, hanem földadomány a szegedi *hospesek* számára. Két ingatlant kaptak ekkor a szegedi vendégek, Tápét, amelyet az adományozás időpontjában nem laktak (nyilván a tatárjárás következtében néptelenedett el), és csongrádi vár földnek számított, valamint Vártó halastavat, amely a tatárok által kiirtott Csupor nemzetség tagjaié volt, s mint uratlan ingatlan, visszaszállt a királyra. Hogy azonban a Csuporok birtoklása előtt Vártó szintén a csongrádi váré lehetett, nevéből (*Vártó*) következik. A király tehát két olyan ingatlant adott a szegedi *hospeseknek*, amely végső fokon az övé (közvetlenül viszont a király birtoklását megtestesítő csongrádi váré) volt. Tápéval kapcsolatban az 1247. évi oklevél hangoztatta, hogy az a *hospesek* földjével szomszédos. Mivel Tápé a mai napig létezik, az oklevél állítása (Tápének Szegedhez való közelsége) igazolható. Sokkal nehezebb Vártó helyének megállapítása. Mivel legalább két helyen volt Vártó helynév Szeged közvetlen környékén, az egyik a Tisza bal partján a mai Tápai-rét környékén, a másik a Tisza jobb partján Algyótól északnyugatra, s ráadásul mindkettő vizet jelölt (az egyik halastavat, a másik tiszai holtágat),⁸ nem lehet eldönteni, hogy melyik Vártót nyerték el a szegedi *hospesek*. Mindenesetre bármelyik is volt, mindenképpen Szeged (a szegedi *hospesek* lakóhelye) közelében feküdt.

A *hospesek* jelenléte szerfelett valószínűvé teszi, hogy IV. Béla Szegednek biztosított

⁶ LEDERER EMMA: A legrégebb magyar iparosostály kialakulása. Századok 61–62 (1927–1928) 522–523.

⁷ BOLLA ILONA: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 100. Bp. 1983. 232.

⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 906.; Szeged története. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged 1983. 308–309. (A vonatkozó rész SZEGFÜ LÁSZLÓ–KÜRTI BÉLA–NAGY ZOLTÁN–HORVÁTH FERENC munkája.)

kiváltsága eredendően a szegedi *hospesek*nek szólt. Ha mármost arra a kérdésre keressük a választ, hogy mikor nyerték el a szegedi *hospesek* IV. Bélától kiváltságukat, azt kell megvizsgálnunk, hogy vajon e király ajándékozott-e más települések *hospeseinek* is ingatlan(oka)t. Hogyan függ össze magának a kiváltságnak és a föld(ek)nek az adományozása IV. Béla uralkodásának tatárjárás utáni évtizedében (1242–1252 között)? A vizsgálat e tíz évre korlátozását az indokolja, hogy ezen időszakasz közepéről, 1247-ből való a szegedi *hospeseket* megillető földadomány; az alábbiakban tehát a kiváltság és az ingatlan(ok) adományozása közti esetleges összefüggést kell vizsgálat tárgyává tennünk. Feltűnő, hogy több helység *hospesei* egyáltalán nem jutottak a kiváltsággal együtt ingatlan(ok)hoz. Így nincs feltüntetve földadomány a szepesolaszi *hospesek*nek és a zólyomi népeknek (*populi*) egyaránt 1243-ban, valamint a beregszászi *hospesek*nek 1247-ben adott kiváltságlevelében.⁹ A hiány feltételezhetően azzal magyarázható, hogy e *hospesek* saját lakhelyükön rendelkeztek elegendő földdel, amely megélhetésükhöz kellett. Ezzel szemben néhány esetben arra találunk példát, hogy IV. Béla király a kiváltsággal együtt, azzal egy időben juttatott a *hospesek*nek föld(ek)et. Az uralkodó már a tatárok kivonulásának évében, 1242-ben adott a gréc-hegyi (zágrábi) *hospesek*nek a hegy környékén földet fenntartásukra (*ad sustentationem*).¹⁰ 1244-ben a körmendi *hospesek* kiváltságlevelében egy Rába menti kaszáló használatáról (*feneti usus*) történik említés.¹¹ 1248-ban a nyitravári *civisek*nek a székesfehérvári polgárokéval egyező kiváltságokat biztosított, és egyszersmind királyi földeket adományozott nekik, amelyek birtokába néhány hónappal korábban a királyi ember a nyitrai káptalan tanúságtétele mellett be is iktatta a *hospeseket*.¹² 1249-ben az uralkodó az abaúji Szina *hospeseinek*, mivel nincs elegendő földjük szántásra (*terra eorum... pro araturis non sufficeret*), a szabadságokkal egyetemben két várföldet juttatott.¹³ Néhány esetben már korábban kiváltságot nyert *hospesek* utólag, vagyis a szabadság IV. Béla által történt megerősítésekor kaptak korábbi ingatlanaik mellé újabb földe(ke)t. Ez a helyzet Pest *hospesei* esetében, akiknek szabadságait IV. Béla 1244-ban megerősítette, és egy földet ekkor adott nekik.¹⁴ Hasonló történt a Hont megyei Korpona *hospeseivel*. Számukra ugyancsak 1244-ben erősítette meg az uralkodó korábbi szabadságaikat, és ekkor ajándékozta oda nekik a honti vár egy földjét, amely határos a *hospesekkel*, azzal a céllal, hogy a *hospesek* száma gyarapodjék (*ut melius congregentur*), egy másik föld odaadására pedig IV. Béla ígéretet tett.¹⁵ Az 1242–1252 között eltelt tíz év alatt egyetlen olyan adományról sincs tudomásunk *hospesek* számára, amely teljesen megegyezne a szegedi *hospeseket* két ingatlannal megajándékozó 1247. évi oklevéllel. Távoli megfelelést egyetlen, 1252. évi oklevélben találunk, amikor az uralkodó Kiskeszi földet a Hont megyei Ipolyszalkán élő *hospeseinek* adta. Ez az oklevél azonban csak mintegy másodlagosan szól a szalkai *hospesek*nek juttatott adományról annak kapcsán, hogy e *hospesek* magánosok földjét kapták meg, a magánosokat pedig a király honti várfölddel kárpótolta.¹⁶

⁹ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II. Ad edendum praeparavit RICHARD MARSINA. Bratislavae 1987. (a továbbiakban: CDES. II.) 84., 93–94.; S. L. ENDLICHER: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli 1849. 471–472.

¹⁰ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. IV. Collegit T. SMÍČIKLAS. Zagrabiae 1906. 174.

¹¹ Hazai okmánytár. VI. Bp. 1876. 43.

¹² CDES. II. 208–209., 191–192.

¹³ Uo. 222–223.

¹⁴ Budapest történetének okleveles emlékei. I. CSÁNKY DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GÁRDONYI ALBERT. Bp. 1936. 42.

¹⁵ CDES. II. 113.

¹⁶ Uo. 269.

Érdekes, hogy itt nem a *hospesek* nyertek várföldet, amint ez általában szokás volt, hanem csere fejében a magánosok.

A távoli és látszólagos hasonlóság ellenére sem lehet Szegedet és Ipolyszalkát egyenlő elbírálásban részesíteni. Egyrészt azért, mert Szegedről tudjuk – igaz, későbbi említés alapján –, hogy IV. Bélától kiváltságot kaptak polgárai, Szalkáról viszont nem. Másrészt maga IV. Béla sem azonos módon kezelte Szegedet és Szalkát. Ez utóbbit ugyanis már 1261-ben az esztergomi érseknek adományozta,¹⁷ vagyis a királyi *hospesekből* egyházi alattvalók lettek. Ha lett volna is a szalkai *hospeseknek* királytól nyert kiváltságuk, az 1261-ben semmissé vált volna. Ezzel szemben Szeged végig a középkor folyamán megmaradt királyi uralom alatt, sőt a város időről időre újabb kiváltságokat nyert el különböző uralkodóktól. Szegedet tehát nem lehet Szalka mércéjével megítélni. Ha viszont a *szegedi hospeseket* a többi felsorolt település *hospeseihez* (népeihez, *civiseihez*) mérjük, akkor két eset közül választhatunk. Vagy a *szegedi hospesek* is a földadományokkal egyazon időben kaptak kiváltságot, vagy pedig szabadságaik elnyerése megelőzte – közeli, velük szomszédos – ingatlanokkal való felruházásukat. Az első eset azt jelentené, hogy a *szegedi hospesek* 1247-ben jutottak kiváltságaikhoz, és – ismeretlen okból – ugyanezen évben külön oklevélben kaptak szabadságaik mellé két ingatlant. Ez a kiváltságot és birtokadományozási mód példa nélküli a feldolgozott anyagban. A másik eset szerint kiváltságuk lenne a korábbi, s ehhez utólag nyertek ingatlanokat. Ez esetben viszont 1247-ben a korábbi kiváltságlevelnek mintegy megerősítésével kellett volna a királynak az ingatlanokat a *hospesek* számára juttatnia. Mivel ilyenről az 1247. évi oklevélben nincs szó, ha valóban ezt megelőző (1242–1246 közti) időből való lenne a *szegedi hospeskiváltság*, ez ugyancsak teljesen magában álló eset lenne IV. Béla tatárjárás utáni tízéves kiváltságotlasi gyakorlatában.

Hogyan oldhatók fel az ellentmondások? Egy biztos, nem olyanféle módon, hogy kétségbe vonjuk Szeged IV. Béla kori kiváltságlevelének létét. Nem haszon nélküli hosszabban idézni Kubinyi András szavait: „Szeged IV. Béla kori kiváltságáról ugyan csak későbbi utalás van, de meglete igazolható. A kiváltságok hálózata Nyugat-Szlavóniától, Zágráb környékéről indul el, majd Somogyon keresztül a Fehérvár–Pest vonalon jut el a Felvidékre, innen a Hernád, Bodrog, Felső-Tisza vonalát követve a Szamos völgyében jut le Erdélybe. Ezen a vonalon belül, azaz a Dél-Kelet-Dunántúlon, a Dráva–Száva-köz keleti felén, valamint az egész Alföldön csak két kiváltságolt településről tudunk: Szegedről és a Szerémség északnyugati sarkán Valkóról. (Ezek királyi kiváltságok, ezért hiányzik pl. Pécs.) Szeged tehát mintegy az Alföld metropolisának volt tekinthető”.¹⁸ A dolgot tárgyaúl választott problémára teljes bizonyosságú feleletet e pillanatban nem lehet adni. Az biztos, hogy Szeged IV. Bélától kiváltságot kapott. Roppant valószínű azonban, hogy ezt ekkor nem a város egésze kapta, hanem csak a *szegedi hospesek*, s az őket megillető szabadságok azonban utóbb valóban a *szegedi polgárookra* (összességében Szeged városára) szálltak át, lévén a *hospesség* a városképző elem. Az is biztos, hogy e *hospesek* már 1247-ben Szegeden éltek, ez évben IV. Bélától két ingatlant nyertek el. Nagyon valószínű, hogy 1242-t követően érkezettek Szegedre. Kiváltságotlasi időpontjának meghatározásához figyelembe kell venni azt a földrajzi ívet, amelyet a szabadságot nyert *hospesek* (népek, *civisek*) helységei alkotnak. Eszerint 1242-ben csak szlavóniai települések (Petrinja, Zágráb, Samobor, Varasd) *hospesei* kaptak kiváltságlevelet, illetve nyerték el Kálmán hercegtől (IV. Béla testvéröccsétől) már korábban megszerzett szabadságaik megerősítését. 1243-ban a Felvidék

¹⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: a 8. jegyzetben i. m. III. Bp. 1987. 248.

¹⁸ KUBINYI ANDRÁS: Szeged a középkori magyar városhierarchiában. Somogyi-könyvtári műhely 23 (1984) 97.

került sorra, Szepesolasi és Zólyom lakói jutottak kiváltságokhoz. 1244-ben az ország különböző pontjain (vagyis délen, az ország közepén, nyugaton és északon) fekvő Valkó, Pest, Körmend és Korpona *hospesei* számára biztosított (vagy biztosított újlág) a király szabadságokat. A sor 1247-ben Beregszászal, 1248-ban Nyitrával, 1249-ben Szinával folytatódott.¹⁹ Bár szigorú földrajzi rend természetesen nincs, arra gondolhatunk: a szegedi *hospesek* talán 1244-ben vagy 1247-ben jutottak kiváltságaik birtokába. Az első esetben a kiváltságlevelet három évvel követte az ingatlanokkal való megadóányozás (amikorra kiderült, hogy a szegedi *hospeseknek* kevés a fenntartásukhoz és számbeli gyarapodásukhoz szükséges földjük), a második esetben viszont ugyanazon esztendőben kaptak szabadságlevelet és birtokokat (de ma már nem tudjuk okát adni annak, hogy miért két és miért nem egyetlen oklevélben).

Bár a szegedi *hospeskiváltság* évül biztos hitelű, megfellebbezhetetlen dátumot nem vagyunk képesek adni, egy mozzanat mérlegelése hozzásegít bennünket egy roppant valószínű dátum megadásához. Mivel arra nincs példánk a vizsgált tíz év alatt, hogy a birtok(ok) *hospesek* számára történő adományozását csak évekkel később követte volna magának a *hospeskiváltságnak* az uralkodói biztosítása, ennél fogva ingatlanokat a szegedi *hospeseknek* ajándékozó 1247. évi királyi oklevél mindenképpen kiváltságolásuk záró mozzanatának tekinthető. Ebből viszont az következik: a szabadságok elnyerésének *legkésőbbi* lehetséges kelte 1247 (elvileg a legkorábbi pedig 1242, még valószínűbben 1244). A további városiasodás alapját jelentő szegedi *hospeskiváltság* tehát nagy valószínűséggel 750 évnél idősebb.

¹⁹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp. 1923–1930. 721., 723., 725., 728., 742., 752., 765., 781., 786., 793., 867., 885., 906. szám.

Gyula Kristó

ON THE DATE OF THE SZEGED HOSPES PRIVILEGE

The fact that the city of Szeged had acquired a privilege from king Béla IV (1235–1270) was only mentioned at the end of the 15th century. Establishing a more exact date may be helped by the historical event that the hospites of Szeged (who must have appeared in Szeged after 1242) were donated two pieces of property by the king in 1247. This in itself makes it probable that the original privilege did not concern the city, but the hospites only, and later their privilege was translated to the whole community, that is the whole city. Since among the hospes privileges issued by king Béla IV between 1242–1252 there is not one, in which the donation preceded the issue of the privilege, but in several cases the actual granting of privilege was followed by a donation of landed property, the author came to the conclusion that the earliest possible date of Szegéd hospes privilege is 1242, while the latest possible one is 1247.